

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Πολιτιστική Κληρονομιά και Βιώσιμη Ανάπτυξη: Οικονομικά οφέλη, κοινωνικές ευκαιρίες και προκλήσεις δημόσιας πολιτικής

Γεώργιος Μέργος και Νικόλαος Πατσαβός
(Επιμέλεια)

Εισαγωγή

Το βιβλίο αυτό φιλοδοξεί να διερευνήσει μερικές από τις διαστάσεις των σημαντικών οικονομικών δυνατοτήτων που αντιπροσωπεύει η πολιτιστική κληρονομιά για την οικονομία και την κοινωνία. Τα οικονομικά οφέλη, οι κοινωνικές ευκαιρίες και οι προκλήσεις, αντικείμενο της δημόσιας πολιτικής για την πολιτιστική κληρονομιά, αποτελούν διαστάσεις της δημόσιας συζήτησης μαζί με άλλα ιστορικά, καλλιτεχνικά και αισθητικά ζητήματα.

Η πολιτιστική κληρονομιά (Cultural Heritage), ή άλλως «εθνική κληρονομιά» ή απλώς «κληρονομιά», είναι όλα αυτά τα φυσικά πολιτιστικά αντικείμενα και μνημεία, καθώς και τα άυλα πολιτιστικά χαρακτηριστικά ενός έθνους ή μιας κοινωνίας τα οποία έχει κληρονομήσει από προηγούμενες γενιές, τα οποία υπάρχουν σήμερα και τα οποία οφείλει να διατηρήσει προς όφελος των μελλοντικών γενεών. Η υλική ή ενσώματη πολιτιστική κληρονομιά (Built Cultural Heritage) περιλαμβάνει κτίρια, ιστορικούς τόπους, μνημεία, έργα τέχνης, κλπ. που θεωρούνται άξια διατήρησης για το μέλλον. Σε αυτά περιλαμβάνονται αντικείμενα σημαντικά για την αρχαιολογία, την αρχιτεκτονική, την επιστήμη ή την τεχνολογία ενός συγκεκριμένου πολιτισμού. Γεννάται όμως το ερώτημα: έχει η πολιτιστική κληρονομιά αξία για την οικονομία και την κοινωνία; Αν ναι, πως τη μετράμε και πως τη χρησιμοποιούμε στη ενίσχυση της ανάπτυξης, απασχόλησης και εισοδήματος; Αν όχι, πως μπορούμε να απαντήσουμε τα αμείλικτα οικονομικά ερωτήματα για κατανομή δαπανών, επενδύσεων, προτεραιοτήτων και μέτρων πολιτικής που ανακύπτουν από τους περιορισμένους προϋπολογισμούς σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο;

Οι μεγάλες οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές, αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης, της αστικοποίησης και της αλλαγής του κλίματος, έφεραν στη δημόσια συζήτηση τις προκλήσεις της βιώσιμης ανάπτυξης και της έξυπνης ανάπτυξης. Οι σύγχρονες αντιλήψεις για την οικονομική ανάπτυξη είναι ανθρωποκεντρικές και η μέτρηση του επιπέδου ανάπτυξης απομακρύνεται από την παραδοσιακή προσέγγιση του

Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος προς μια ολιστική και ολοκληρωμένη προσέγγιση που απεικονίζεται με το Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης (Human Development Index). Στην προσέγγιση αυτή αποκτούν αυξανόμενη σημασία, εκτός της οικονομικής ανάπτυξης, η κοινωνική ανάπτυξη, η περιβαλλοντική βιωσιμότητα και η πολιτιστική κληρονομιά ως κεντρικά στοιχεία της αναπτυξιακής προσπάθειας σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Στα Ηνωμένα Έθνη και την UNESCO η πολιτιστική κληρονομιά θεωρείται ως η τέταρτη διάσταση της βιώσιμης ανάπτυξης, μαζί με τις άλλες τρεις διαστάσεις, την οικονομική, την κοινωνική και την περιβαλλοντική.

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες, κερδίζει συνεχώς έδαφος η αντίληψη ότι οι αρχαιολογικοί χώροι και τα μνημεία προστατεύονται και συντηρούνται αποτελεσματικότερα, όταν αποτελούν μέρος της ζωής των πολιτών, όταν περιλαμβάνονται στη λεγόμενη οικονομία του ελεύθερου χρόνου και στην διά βίου εκπαίδευση. Στον πυρήνα αυτής της αντίληψης ευρίσκεται η θέση ότι τα στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς έχουν οικονομική αξία. Ωστόσο, η έννοια της οικονομικής αξίας της πολιτιστικής κληρονομιάς γεννά έντονες αντιπαραθέσεις. Ακόμη και η απλή αναφορά στην οικονομική αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς αντιμετωπίζεται από ορισμένους με σκεπτικισμό ή και απόλυτη άρνηση, για λόγους ηθικούς, αρχαιολογικούς, αλλά και ιστορικούς. Θεωρούν βεβήλωση ακόμη και τη σκέψη ότι ένα στοιχείο της πολιτιστικής κληρονομιάς έχει οικονομική αξία ή μπορεί να χρησιμοποιηθεί οικονομικά. Ένα μνημείο, θεωρούν, μπορούμε να το προσεγγίσουμε μόνο καλλιτεχνικά και ιστορικά, είναι ανεκτίμητης αξίας και δεν μπορούμε να το δούμε οικονομικά, ούτε μπορούμε να του αποδώσουμε οικονομική αξία. Ο αντίλογος είναι ότι όταν ένα μνημείο προσελκύει επισκέπτες από όλο τον κόσμο, οι οποίοι είναι διατεθειμένοι να πληρώσουν ένα υψηλό κόστος ταξιδιού αλλά συχνά και υψηλό κόστος διαμονής για να το επισκεφθούν, δημιουργώντας ταυτόχρονα αντίστοιχες οικονομικές ροές, απασχόληση, εισόδημα και οικονομική ανάπτυξη, η οικονομική αξία του μνημείου είναι αυταπόδεικτη. Με αυτή τη βάση δεν έχουν όλα τα στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς την ίδια αξία, ούτε είναι όλα τα μνημεία ανεκτίμητης αξίας.

Ως αποτέλεσμα αυτής της νέας τάσης, η πολιτιστική κληρονομιά, με την ηγεσία της UNESCO, προσελκύει διαρκώς μεγαλύτερη προσοχή από μελετητές και από υπευθύνους χάραξης δημόσιας πολιτικής ως μέσο για την βιώσιμη ανάπτυξη σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Οι πολέμιοι αυτής της άποψης θεωρούν τη χρήση ως απειλή για την κληρονομιά, γιατί κατά την άποψή τους οδηγεί σε εμπορευματοποίηση, εκμετάλλευση και καταστροφή. Ωστόσο, η αντίθετη άποψη έχει αποκτήσει σημαντική υποστήριξη τα τελευταία χρόνια, θεωρώντας ότι η πολιτιστική κληρονομιά έχει οικονομική αξία, ότι μπορεί να έχει σημαντική συμβολή στην βιώσιμη ανάπτυξη και ότι η διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς επιτυγχάνεται όταν τα στοιχεία της κληρονομιάς εντάσσονται στην οικονομία και την κοινωνία, χρησιμοποιούνται πραγματικά, δημιουργώντας ταυτόχρονα έσοδα για τη συντήρηση, λειτουργία και διατήρησή τους. Επιπλέον, υπάρχουν επιχειρήματα ότι πολλά, αν όχι τα περισσότερα, οφέλη, τα οποία προέρχονται από την πολιτιστική κληρονομιά, πραγματοποιούνται μόνο κατά τη διάρκεια της χρήσης και της ένταξης τους στην οικονομία και κοινωνία. Σήμερα, ανάμεσα στους υποστηρικτές της χρήσης της πολιτιστικής κληρονομιάς, υπάρχουν όχι μόνο οικονομολόγοι και κοινωνιολόγοι αλλά και πολλοί που παραδοσιακά αντιτάσσονταν στην ιδέα, όπως αρχαιολόγοι, ανθρωπολόγοι, νομικοί επιστήμονες, ακόμη και συντηρητές.

Η κρατούσα στον παρελθόν προσέγγιση θεωρούσε τη χρήση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως απειλή, που τελικά οδηγεί στην εμπορευματοποίηση, την απαξίωση και την καταστροφή. Όμως, η σύγχρονη προσέγγιση θεωρεί ότι η μεγαλύτερη επιτυχία στη συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι η επιτυχής ένταξή της στην κοινωνική και οικονομική ζωή και επομένως η συμβολή της στη δημιουργία εισοδήματος το οποίο θα μπορεί να χρηματοδοτήσει τη συντήρησή της. Διεθνώς, παρατηρείται μια μετακίνηση στον τρόπο που προσεγγίζουμε την πολιτιστική κληρονομιά σε τρεις κατευθύνσεις: (α) από τα μνημεία προς τους ανθρώπους (from monuments to people), (β) από τα αντικείμενα προς τις λειτουργίες (from objects to functions) και (γ) από την συντήρηση των μνημείων προς την διατηρήσιμη χρήση (from preservation to sustainable use). Η κληρονομιά δεν είναι πλέον στενά ένα σύνολο από αντικείμενα, με μόνο σκοπό τη συντήρησή τους για ιστορικούς, ηθικούς και αρχαιολογικούς λόγους, αλλά ευρύτερα ένα αναπόσπαστο λειτουργικό τμήμα της κοινωνίας και της οικονομίας ενός τόπου, που συμπεριλαμβάνει πολιτικά πρότυπα, οικονομική ευημερία, κοινωνική συνοχή, και πολιτισμική διαφορετικότητα.

Στο πλαίσιο των σύγχρονων αντιλήψεων για την οικονομική ανάπτυξη, η πολιτιστική κληρονομιά αναγνωρίζεται ταυτόχρονα ως ατμομηχανή αλλά και ως καταλύτης της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης. Το σχετικό θεωρητικό πλαίσιο αποτελείται από τρεις οικονομικές συνιστώσες: (α) την αναγνώριση της κληρονομιάς ως οικονομικού κλάδου αυτοτελώς, ο οποίος χρησιμοποιεί πόρους, παράγει προϊόντα και δημιουργεί απασχόληση και κέρδη, (β) την θεώρηση της κληρονομιάς ως αναπτυξιακού παράγοντα που λειτουργεί καταλυτικά στην αναπτυξιακή διαδικασία με την προσέλκυση οικονομικών λειτουργιών και την ενθάρρυνση αναπτυξιακών δραστηριοτήτων και (γ) την προσέγγιση της κληρονομιάς ως εργαλείου ανάπτυξης μέσω της δημιουργίας ταυτότητας ενός χώρου, τόπου, πόλης ή χώρας. Επομένως, αναδεικνύεται η σημαντική συμβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς στη βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη με συνέπεια τη μετακίνηση από τη στατική συντήρηση και αναλλοίωτη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς προς τη διατηρήσιμη χρήση της και τη διαχείριση της αλλαγής με την ένταξή της τόσο στο κοινωνικό όσο και στο οικονομικό περιβάλλον, με τρόπο που επιτρέπει τη συντήρηση και διατήρηση στοιχείων τα οποία διαφορετικά θα απαξιώνονταν και θα καταστρέφονταν λόγω έλλειψης πόρων για τη συντήρησή τους.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση διαθέτει ένα πλούσιο και ποικίλο απόθεμα πολιτιστικού κεφαλαίου και αναγνωρίζει ότι η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να συμβάλει σημαντικά στους στόχους της στρατηγικής «Ευρώπη 2020» για μια «έξυπνη, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη» με το τεράστιο δυναμικό της ως κεφάλαιο για την επίτευξη των στόχων πολιτικής. Συνεπώς, η διατήρηση, η προώθηση και η βιώσιμη χρήση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ευρώπη εγείρει προκλήσεις για τη δημόσια πολιτική που πρέπει να αντιμετωπιστούν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, σε διαφορετικά επίπεδα, από το τοπικό και το περιφερειακό, έως το εθνικό και το ευρωπαϊκό επίπεδο. Το βιβλίο αυτό προέρχεται από το διεθνές συνέδριο με τίτλο «Η πολιτιστική κληρονομιά ως οικονομική αξία: οικονομικά οφέλη, κοινωνικές ευκαιρίες και προκλήσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς για βιώσιμη ανάπτυξη» που οργανώθηκε το Μάιο του 2016 στην Αθήνα, στο πλαίσιο του *InHeriT*, τριετούς προγράμματος ERASMUS +, του νέου προγράμματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την εκπαίδευση, την κατάρτιση, τη νεολαία και τον αθλητισμό, 2014-2020.

Το έργο *InHeriT* στοχεύει στην ενίσχυση της ευαισθητοποίησης του κοινού σχετικά με την οικονομική αξία της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς και τον κρίσιμο ρόλο της στη δημιουργία περιφερειακής και τοπικής ανάπτυξης. Ο στρατηγικός στόχος του έργου είναι να αυξηθεί η ευαισθητοποίηση και η γνώση του κοινού σχετικά με τον αναπτυξιακό ρόλο και τη συμβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς στη βιώσιμη ανάπτυξη και να δημιουργηθούν κοινωνικές πρωτοβουλίες για την οικοδόμηση νέων επιχειρηματικών πρωτοβουλιών που επενδύουν στην τοπική και περιφερειακή πολιτιστική κληρονομιά. Σύμφωνα με τις οριζόντιες πολιτικές προτεραιότητες για την εκπαίδευση, την κατάρτιση και τη νεολαία, όπως ορίζονται από τη στρατηγική «Ευρώπη 2020», το *InHeriT* στοχεύει να συμβάλει στην οικοδόμηση μιας «έξυπνης και βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης χωρίς αποκλεισμούς» με υψηλά επίπεδα απασχόλησης, παραγωγικότητας και κοινωνικής συνοχής.

Η ομάδα έργου περιλαμβάνει την Σχολή Αρχιτεκτονικής του Πολυτεχνείου Κρήτης, (συντονιστής), τον Τομέα Ανάπτυξης και Διεθνούς Οικονομίας του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, το Middlesex University Business School, Λονδίνο, το Μανιατάκειο Ίδρυμα, το Πανεπιστήμιο Νεάπολης της Πάφου, το Κέντρο Μεσογειακής Αρχιτεκτονικής του Δήμου Χανίων (ΚΕΡΡΕΔΙΗ-ΚΑΜ) και το Ίδρυμα Fondazione Flaminia, Ραβέννα, Ιταλία. Στη συνέχεια παρέχεται μια σύνοψη των περιεχομένων του βιβλίου κατά κεφάλαιο.

Μέρος Ι: Άρθρα

Το *Κεφάλαιο 1*, με τίτλο «Εισαγωγή και επισκόπηση» και συγγραφείς τους Γ. Μέργο και Ν. Πατσαβό, παρουσιάζει την εισαγωγή στο θέμα και την επισκόπηση του περιεχομένου του βιβλίου. Σκοπός του κεφαλαίου είναι να παρουσιάσει τις διάφορες διαστάσεις του ισχυρού οικονομικού δυναμικού για τη βιώσιμη ανάπτυξη που αντιπροσωπεύει η πολιτιστική κληρονομιά για την κοινωνία. Τα οικονομικά οφέλη, οι κοινωνικές ευκαιρίες και οι προκλήσεις της δημόσιας πολιτικής αποτελούν διαστάσεις της δημόσιας συζήτησης για την πολιτιστική κληρονομιά μαζί με άλλα ιστορικά, καλλιτεχνικά και αισθητικά ζητήματα. Το κεντρικό ζήτημα που πραγματεύονται τα άρθρα και οι παρεμβάσεις στο βιβλίο αυτό είναι πώς η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη, εθνική, περιφερειακή ή τοπική. Το βιβλίο συγκεντρώνει συνεισφορές ειδικών από διάφορους τομείς και παρέχει την ευκαιρία να ανοίξει ένας διάλογος για τα θέματα αυτά, με την προσδοκία ότι στην πραγματικότητα υπάρχουν πολλά κοινά σημεία μεταξύ αρχιτεκτόνων, αρχαιολόγων, πολεοδόμων, καλλιτεχνών, αλλά και οικονομολόγων και κοινωνιολόγων στην εξέταση της αναπτυξιακής συμβολής της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ως εκ τούτου, στόχος αυτού του τόμου είναι η ευαισθητοποίηση του κοινού σχετικά με τις οικονομικές διαστάσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς, διερευνώντας το ρόλο της στη δημιουργία βιώσιμης ανάπτυξης σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, εστιάζοντας κυρίως στην υλική αρχιτεκτονική κληρονομιά. Ο τόμος είναι κατ' ανάγκη εκλεκτικός και συλλέγει συμβολές από ερευνητές και υπεύθυνους χάραξης πολιτικής από ένα ευρύ φάσμα επιστημονικών κλάδων, από αρχιτέκτονες και πολεοδόμους έως οικονομολόγους, αρχαιολόγους, εμπειρογνώμονες και αυτοδιοικητικούς, παρέχοντας διαφορετικές προσεγγίσεις στα θέματα αυτά.

Το *Κεφάλαιο 2* με τίτλο «Προς μια συνολική προσέγγιση της χρηματοδότησης έργων πολιτιστικής κληρονομιάς: Η συμβολή της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων στη χρηματοδότηση έργων πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ευρώπη» και συγγραφέα το Μ. Aymerich, εξετάζει την οικονομική σημασία, την αξιολόγηση και τη χρηματοδότηση επενδυτικών σχεδίων πολιτιστικής κληρονομιάς και παρουσιάζει την εμπειρία της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων (ΕΤΕπ) στη χρηματοδότηση τέτοιων έργων σε διάφορα μέρη της Ευρώπης. Στο κεφάλαιο αναλύεται η οικονομική προσέγγιση της ΕΤΕπ για την αξιολόγηση και τη χρηματοδότηση έργων πολιτιστικής κληρονομιάς και περιγράφονται οι προκλήσεις και οι δυσκολίες αυτής της προσπάθειας. Υπογραμμίζεται ότι η ΕΤΕπ αναγνωρίζει τη μεγάλη σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στην αστική ανάπτυξη και στην περιφερειακή ανάπτυξη σύμφωνα με τη στρατηγική «Ευρώπη 2020». Όμως, ταυτόχρονα επισημαίνεται ότι οι τράπεζες, προκειμένου να χρηματοδοτήσουν επενδύσεις σε έργα πολιτιστικής κληρονομιάς, πρέπει να γνωρίζουν πώς να μετρήσουν τα οφέλη και πώς θα υπολογισθεί η απόδοση των επενδύσεων αυτών ώστε επιβεβαιώνεται η ικανότητα του δανειζομένου να εξοφλήσει το δάνειο. Επίσης, υπογραμμίζεται ότι η κοινωνία πρέπει να γνωρίζει γιατί οι περιορισμένοι διαθέσιμοι οικονομικοί πόροι πρέπει να διατεθούν για τη διατήρηση ενός πολιτιστικού αγαθού αντί να δημιουργηθεί, για παράδειγμα, ένα νοσοκομείο, ένα σχολείο ή ένας δρόμος. Επιπλέον, υποδεικνύει την ανάγκη εφαρμογής των καθιερωμένων εργαλείων της κοινωνικο-οικονομικής αξιολόγησης για την εκτίμηση των οικονομικών και κοινωνικών ωφελειών ενός έργου και για την οικονομική αξιολόγηση της κοινωνικής και οικονομικής αξίας των έργων πολιτιστικής κληρονομιάς. Τέλος, τονίζει την ανάγκη απόκτησης ποσοτικών δεδομένων, απαραίτητων για την οικονομική αξιολόγηση ενός έργου, τη μέτρηση των ωφελειών και την ανάγκη ανάπτυξης νέων εργαλείων και μεθόδων μέτρησης της οικονομικής αξίας μη εμπορευσίμων αγαθών και υπηρεσιών που προκύπτουν για την οικονομία και κοινωνία από τα στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Το *Κεφάλαιο 3* με τίτλο «Τα Ευρώ δε είναι οι μόνοι 'καρποί' – Συλλέγοντας το σύνολο των 'καρπών' της πολιτιστικής κληρονομιάς» και συγγραφέα τον G. Bell, αμφισβητεί ορισμένες από τις κρατούσες αντιλήψεις σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο επιτυγχάνεται ισορροπία μεταξύ προστασίας και χρήσης, πώς μετράμε την αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς και ποιος είναι ο καλύτερος εγγυητής της προστασίας. Επίσης, συζητά κατά πόσον η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να «αξιοποιηθεί» για οικονομικό όφελος ή να διατηρηθεί σε απόσταση από τους ανθρώπους, αναδεικνύοντας το ζήτημα της προστασίας των πολιτιστικών στοιχείων από ποιους και για ποιους. Αναδεικνύει ότι η πολιτιστική κληρονομιά είναι ένας τομέας που διαπνέεται από ηθική, που αφ' ενός πρέπει να παραμείνει πιστή στις αρχές της, αλλά αφ' ετέρου πρέπει να υπερβεί τα μέγιστα σήμερα αυτό-οριζόμενα όριά της στο δημόσιο διάλογο για την οικονομική ανάπτυξη και σημειώνει ότι ένας καλός δείκτης για το πώς έχει μεταβληθεί η στάση απέναντι στην πολιτιστική κληρονομιά τα τελευταία 20 χρόνια είναι η δημιουργία του Heritage Lottery Fund (HLF) στη Μεγάλη Βρετανία, το οποίο έχει ωφελήσει αφάνταστα τον πολιτισμό. Ωστόσο, σημειώνει επίσης ότι η δημόσια χρηματοδότηση δεν μπορεί να αφορά μόνο τη συντήρηση, αλλά πρέπει επίσης να προσφέρει κοινωνικά και οικονομικά οφέλη, που μπορούν να μετρηθούν και να αξιολογηθούν. Υπογραμμίζει, επίσης, τη σημασία της κοινωνικής οργάνωσης και του κοινωνικού κεφαλαίου γενικά, καθώς και

της κοινωνίας των πολιτών και του εθελοντισμού ειδικότερα, κυρίως της προσφοράς χρόνου και σημειώνει ότι η προσφορά χρόνου, εθελοντικά και χωρίς κόστος, αποτελεί το σημαντικότερο παράγοντα στην εξίσωση της κοινωνικής και οικονομικής σημασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, που όμως παραμένει αθέατος και υποτιμημένος. Επίσης, τονίζει τη σημασία της εθελοντικής εργασίας και επισημαίνει τα κίνητρα που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την ενθάρρυνση της συμμετοχής του κοινού στις κοινωνικές δραστηριότητες για τη διάσωση, προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς με στόχο την βιώσιμη ανάπτυξη. Τέλος, θέτει το πολύ σοβαρό ερώτημα, ποιος είναι καλύτερος εγγυητής της προστασίας των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς: το κράτος, η τοπική και η περιφερειακή διοίκηση, οι πολιτιστικές οργανώσεις, οι ΜΚΟ, η κοινωνία των πολιτών ή κάποιος άλλος;

Το *Κεφάλαιο 4*, με τίτλο «Η πολιτιστική κληρονομιά και ο δημόσιος διάλογος για την οικονομική ανάπτυξη» και συγγραφέα το Γ. Μέργο, παρουσιάζει αναλυτικά τη σύνδεση μεταξύ πολιτιστικής κληρονομιάς και οικονομικής ανάπτυξης. Οι σαρωτικές αλλαγές στην οικονομία, αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης, της αστικοποίησης και της αλλαγής του κλίματος, έφεραν στη δημόσια συζήτηση τις προκλήσεις της βιώσιμης ανάπτυξης και της έξυπνης ανάπτυξης, καθώς και της προώθησης οικονομικών δραστηριοτήτων που θεωρήθηκαν στο παρελθόν ως λιγότερο σημαντικές για τις εθνικές και τοπικές οικονομίες. Για παράδειγμα, η συνεχής ανάπτυξη του τουρισμού και των δραστηριοτήτων αναψυχής παγκοσμίως έχει αναδείξει τον πολιτιστικό τουρισμό και την αναψυχή ως σημαντική πηγή οικονομικής δραστηριότητας, απασχόλησης, εισοδήματος και δημόσιων εσόδων για τις εθνικές και τοπικές οικονομίες σε πολλές χώρες. Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζεται η σχέση της πολιτιστικής κληρονομιάς με την βιώσιμη ανάπτυξη, με έμφαση στη δημόσια πολιτική και ειδικότερα στις μεθόδους εκτίμησης των οικονομικών και κοινωνικών επιπτώσεων μιας δημόσιας παρέμβασης, είτε επενδυτικής είτε διαρθρωτικής. Επίσης, εξετάζεται ο ρόλος της πολιτιστικής κληρονομιάς στην επιδίωξη της βιώσιμης ανάπτυξης και αναλύονται τα εργαλεία και οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται για την ανάλυση των επιπτώσεων των δραστηριοτήτων που σχετίζονται με την πολιτιστική κληρονομιά στην τοπική και περιφερειακή οικονομία. Ταυτόχρονα, παρουσιάζονται οι έννοιες και οι διαθέσιμες μέθοδοι για τη αξιολόγηση και μέτρηση του οικονομικού αντίκτυπου των επενδυτικών δραστηριοτήτων αλλά και των μέτρων πολιτικής που σχετίζονται με την πολιτιστική κληρονομιά. Το κεφάλαιο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο αναλυτής που επιθυμεί να προβεί σε αυστηρή μέτρηση και αξιολόγηση του οικονομικού αντίκτυπου των επενδύσεων και των μέτρων δημόσιας πολιτικής, που σχετίζονται με την πολιτιστική κληρονομιά, έχει στη διάθεσή του μια δέσμη δοκιμασμένων, εμπειρικών οικονομικών προσεγγίσεων και μεθοδολογιών που έχουν αναπτυχθεί στο πλαίσιο της περιφερειακής οικονομικής και της οικονομικής ανάπτυξης.

Το *Κεφάλαιο 5*, με τίτλο «Πολιτιστική κληρονομιά: Επενδύοντας στο μέλλον» και συγγραφέα την Λ. Μενδώνη, προσεγγίζει την πολιτιστική κληρονομιά ως κοινωνικό και δημόσιο κεφάλαιο και ως επένδυση για το μέλλον. Το πολιτιστικό κεφάλαιο κάθε χώρας, που συνδέεται άμεσα με την βιώσιμη ανάπτυξη μέσω της βελτίωσης της ποιότητας ζωής, συμβάλλει αποφασιστικά στη δημιουργία ευνοϊκού κλίματος για την ανάπτυξη. Η αυξανόμενη σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, τόσο υλική όσο και

άλη, πηγάζει από τη θέση της στις τοπικές, περιφερειακές και εθνικές οικονομίες και κυρίως από τη συμβολή της στη δημιουργία θέσεων εργασίας και την οικονομική ανάπτυξη. Στην Ελλάδα, ειδικότερα, ο πλούτος του κεφαλαίου της πολιτιστικής κληρονομιάς προσφέρει μια μοναδική ευκαιρία για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη. Η αναμφισβήτητα πλούσια και εξαιρετική πολιτιστική κληρονομιά της Ελλάδας, τα μνημεία, οι αρχαιολογικοί χώροι, τα μουσεία και το πολιτιστικό τοπίο αποτελούν ισχυρή κοινωνική και δημόσια κεφαλαιουχική βάση στην οποία η χώρα μπορεί να στηρίξει τις προσπάθειές της για να ανακτήσει την οικονομική και κοινωνική θέση της και να επιτύχει μελλοντική βιώσιμη ανάπτυξη. Υπογραμμίζει επίσης το ρόλο του ελληνικού κράτους (υπό την ηγεσία του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού) στην προστασία, διαφύλαξη και τον περαιτέρω εμπλουτισμό αυτών των πολιτιστικών αγαθών. Τέλος, θεωρεί ότι η πολιτιστική κληρονομιά είναι ένας τομέας στον οποίο η Ελλάδα υπερέχει και μπορεί να αποτελέσει βασικό παίκτη σε παγκόσμια κλίμακα.

Το *Κεφάλαιο 6*, με τίτλο «Το πολιτιστικό τοπίο και ο δημόσιος χώρος σε μια διεθνή προσέγγιση» και συγγραφέα την D. Arnold, εξετάζει πώς ο δημόσιος ανοικτός χώρος λειτουργεί τόσο ως σηματοδότης της κληρονομιάς όσο και ως παράγοντας μετασχηματισμού σε ένα διακρατικό πλαίσιο. Αναλύει την έννοια των πολιτιστικών τοπίων και τις αμφίρροπες γεωγραφικές περιοχές τους και προτείνει κάποια θεωρητικά παραδείγματα που μπορούν να μας βοηθήσουν να σκεφτούμε πολιτιστικά τοπία σε ένα διαπολιτισμικό πλαίσιο. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στα πρόσφατα και συνεχιζόμενα ερευνητικά έργα της συγγραφέως σχετικά με τα πολιτιστικά τοπία και τους δημόσιους χώρους στην Κίνα. Η έρευνά της δείχνει ότι οι αμφίρροπες γεωγραφίες του Tianjin παραμένουν τόσο ισχυρές σήμερα όσο ήταν στον δέκατο ένατο αιώνα. Το Tianjin επαναπροσδιορίζει τη δυτική αρχιτεκτονική και, ειδικά σε αυτή τη μελέτη, τη βρετανική αρχιτεκτονική και τον σχεδιασμό, καθώς μεταφέρεται και παρατίθεται σε ένα ανατολικό (μη δυτικό) περιβάλλον που δεν είναι αποικιακό. Οι νέες διαστάσεις που αυτή η μελέτη φέρνει στις αμφίθυμες γεωγραφικές δομές της αρχιτεκτονικής προσφέρουν νέες ευκαιρίες για την ανανέωση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε ένα παγκοσμιοποιημένο, διαπολιτισμικό πλαίσιο.

Το *Κεφάλαιο 7*, με τίτλο «Η πολιτιστική κληρονομιά ως τομέας, ως παράγοντας και ως διάλυση: Η ιδέα της μεταβαλλόμενης σχέσης μεταξύ της πολιτιστικής κληρονομιάς και του χωροταξικού σχεδιασμού» και συγγραφείς τους E. Stegmeijer, J. Janssen, E. Luiten and H. Renes, αναλύει το μεταβαλλόμενο ρόλο και το σκοπό της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς στο χωροταξικό σχεδιασμό της Ολλανδίας. Με βάση την εξέλιξη της ολλανδικής πρακτικής της πολιτιστικής κληρονομιάς, εισάγεται ένα αναλυτικό πλαίσιο που αντιπροσωπεύει τρεις προσεγγίσεις για την εισαγωγή της πολιτιστικής κληρονομιάς στον οικονομικό και χωροταξικό προγραμματισμό σε εθνικό επίπεδο, οι οποίες έχουν εξελιχθεί διαδοχικά και αναφέρονται ως τομέας, ως παράγοντας και ως διάλυση, αντίστοιχα. Αν και αυτές οι τρεις προσεγγίσεις εξελίχθηκαν σε μια ιστορική ακολουθία, η νέα προσέγγιση δεν αντικατέστησε την παλαιά αλλά μάλλον προσέθεσε νέες διαστάσεις στις προηγούμενες προσεγγίσεις. Οι τρεις αυτές, εντελώς διαφορετικές, προσεγγίσεις στην πολιτιστική κληρονομιά συνυπάρχουν σήμερα στον χωροταξικό σχεδιασμό στην Ολλανδία. Οι συγγραφείς, όμως, επισημαίνουν ότι αυτή η συνύπαρξη των τριών διαφορετικών προσεγγίσεων μπορεί να προκαλέσει

σύγκρουση. Ωστόσο, υποστηρίζουν ότι η σύγχρονη προσέγγιση στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς πρέπει να μην είναι μονοσήμαντη, ούτε ομοιόμορφη, αλλά να αποτελεί μάλλον ένα μοντέλο μικτής λειτουργίας, χρήσιμο στην πρακτική διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς στο χωροταξικό σχεδιασμό, ικανό να χειρίζεται ταυτόχρονα μια ποικιλία διαφορετικών προσεγγίσεων.

Το *Κεφάλαιο 8*, με τίτλο «Παρουσιάζοντας το παρελθόν: Συγκριτική ανάλυση της δημόσιας πολιτικής για τη δημιουργία οικονομικής και κοινωνικής αξίας από την διάσωση της αρχαιολογικής κληρονομιάς» και συγγραφέα τον Κ. Inahata, αναλύει τα διλήμματα δημόσιας πολιτικής στη δημιουργία οικονομικής και κοινωνικής αξίας από την διάσωση της αρχαιολογικής κληρονομιάς. Παρά τα τεράστια χρηματικά ποσά που επενδύονται στην προσπάθεια για τη διάσωση της αρχαιολογικής κληρονομιάς, η δημόσια πολιτική συνήθως δεν έχει μια σταθερή μεθοδολογία αξιολόγησης των ωφελειών προς την κοινωνία. Συνήθως, τα μέτρα δημόσιας πολιτικής που διαμορφώνονται και υλοποιούνται με στόχο τη διάσωση της αρχαιολογικής κληρονομιάς, στοχεύουν στην προστασία και τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, και όχι στη δημιουργία οικονομικής και κοινωνικής αξίας. Ωστόσο παρατηρείται, πρόσφατα, αυξανόμενη κριτική για την έλλειψη αυτή στα μέτρα πολιτικής για τη διάσωση της αρχαιολογικής κληρονομιάς, κριτική που μπορεί να υπονομεύσει την υποστήριξη από τον πληθυσμό για τη χρηματοδότηση δαπανών διάσωσης και ανάδειξης. Με αφετηρία την διαπίστωση ότι η υποστήριξη από τον πληθυσμό των δαπανών αυτών αποτελεί θεμέλιο για τη διάσωση και τη διατήρηση της αρχαιολογικής κληρονομιάς, ο συγγραφέας αναλύει τις δυνατότητες και τους περιορισμούς της προσπάθειας για δημιουργία οικονομικής και κοινωνικής αξίας από την ανασκαφική αρχαιολογική κληρονομιά. Εξετάζει συνοπτικά τη βιβλιογραφία σχετικά με τη διακυβέρνηση της αρχαιολογικής κληρονομιάς που στοχεύει στην οικονομική ανάπτυξη, διερευνά την εξέλιξη του σκοπού και του πεδίου εφαρμογής της και αναλύει τις περιπτώσεις Αγγλίας και Ιαπωνίας από την άποψη της οργανωτικής δομής και του χαρακτηριστικού ύφους της δημιουργίας οικονομικής και κοινωνικής αξίας. Τέλος, συγκρίνει και συζητά τη σχέση μεταξύ της διακυβέρνησης και του τρόπου δημιουργίας αξίας με βάση τα αποτελέσματα της αρχαιολογικής έρευνας που στοχεύει στην οικονομική ανάπτυξη.

Το *Κεφάλαιο 9*, με τίτλο «Πολιτιστική κληρονομιά και βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη: Οι προκλήσεις» και συγγραφέα τον Χ. Κοκκώση, αναγνωρίζει ότι ο τουρισμός και ο πολιτιστικός τουρισμός, ειδικότερα, έχουν αναδειχθεί σε ένα δυναμικό τομέα της οικονομίας παγκοσμίως και, από την άποψη αυτή, παρέχουν σημαντικές ευκαιρίες για οικονομική ανάπτυξη. Όμως, ταυτόχρονα διαπιστώνει ότι η ανάπτυξη αυτή του τουρισμού, καθώς και του πολιτιστικού τουρισμού ειδικότερα, ασκεί σημαντική πίεση στους φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Επομένως, η τουριστική ανάπτυξη, συμπεριλαμβανομένου του πολιτιστικού τουρισμού, πρέπει να εξεταστεί μέσα σε ένα πλαίσιο βιωσιμότητας, επιδιώκοντας μια ισορροπία της οικονομικής ανάπτυξης με τους στόχους της κοινωνικής δικαιοσύνης και της περιβαλλοντικής προστασίας. Καθώς οι τουριστικοί προορισμοί επιδιώκουν να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις της ανάπτυξης του τουρισμού, υπάρχουν σημαντικές προκλήσεις στις προσπάθειές τους για οργάνωση προτεραιοτήτων και δράσεων σε ένα πλαίσιο βιώσιμης ανάπτυξης. Οι προκλήσεις αυτές επικεντρώνονται κατά κύριο

λόγο στην ικανότητα εκτίμησης των επιπτώσεων από την τουριστική ανάπτυξη, αλλά και στην ανάπτυξη και εφαρμογή ολοκληρωμένων στρατηγικών πολλαπλών στόχων που περιλαμβάνουν μια ποικιλία συμφερόντων όλων των ενδιαφερομένων. Η επιβολή ποσοτικών περιορισμών με διοικητικά μέτρα στην τουριστική ανάπτυξη είναι συχνά επιθυμητή, αλλά συνεπάγεται κινδύνους περιθωριοποίησης του προορισμού λόγω ανταγωνισμού, εκτός εάν χρησιμοποιείται ως μέρος μιας ευρύτερης στρατηγικής για την αναβάθμιση, αλλά και τη διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος. Τέλος, στο κεφάλαιο αυτό αναλύονται ορισμένα βασικά ζητήματα που εμπλέκονται στην απόφαση υιοθέτησης στρατηγικής για βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη.

Το *Κεφάλαιο 10*, με τίτλο «Άυλη πολιτιστική κληρονομιά, τοπική γνώση και βιώσιμη διαχείριση των πολιτιστικών και των περιβαλλοντικών πόρων» και συγγραφέα την Σ-Β Φωτοπούλου, εξετάζει πως η βιώσιμη διαχείριση του κεφαλαίου της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς (ICH) συνδέεται με την τοπική γνώση και την βιώσιμη διαχείριση των πολιτιστικών αγαθών και των περιβαλλοντικών πόρων. Στο κεφάλαιο περιγράφονται τέσσερα παραδείγματα άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, όλα εγγεγραμμένα στον Εθνικό Κατάλογο της ICH της Ελλάδας, τα οποία μπορούν να συμβάλουν στη διεύρυνση της κατανόησης της αξίας της ICH, ως παράγοντος αποφασιστικής σημασίας για την βιώσιμη ανάπτυξη και πιο συγκεκριμένα για το μεγάλο αλλά όχι πλήρως αναγνωρισμένο αναπτυξιακό δυναμικό της. Ειδικότερα, τα παραδείγματα αυτά αποδεικνύουν ότι είναι εφικτή η επιτυχής υλοποίηση έργων αποκατάστασης της κληρονομιάς με αποτελεσματικό οικονομικά τρόπο. Επίσης, αυτά τα παραδείγματα μπορούν να φωτίσουν τη λεγόμενη “έμμεση δύναμη” της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς όσον αφορά την βιώσιμη ανάπτυξη.

Το *Κεφάλαιο 11*, με τίτλο «Το Μανιατάκειο Ίδρυμα και η σύλληψη του διαλόγου ‘Ιστορική μνήμη και οικονομική ανάπτυξη’ στην Ελλάδα» και συγγραφέα τον Α. Nanetti, παρουσιάζει πως με αφετηρία το επιστημονικό πεδίο της ιστορίας και εφαρμόζοντας πλήρως τα εργαλεία της και τις παραδοσιακές της μεθοδολογίες, οι κλασικές επιστήμες μπορούν να οδηγήσουν το διεπιστημονικό διάλογο στο επιστημονικό πεδίο της πολιτιστικής κληρονομιάς και να εμπλέξουν τοπικούς ενδιαφερομένους στην χρήση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως κύριου συντελεστή καντονομίας, σε παγκόσμιο επίπεδο.

Το *Κεφάλαιο 12*, με τίτλο «Η πολιτιστική κληρονομιά και η ιστορική μνήμη ως παράγων βιώσιμης ανάπτυξης σε μια σύγχρονη πόλη: Η περίπτωση του “Museumsinsel” του Βερολίνου» και συγγραφέα την Ε. Μπιτσάνη εξετάζει την κεντρική θέση που έχει η ιστορική μνήμη και οι υλιστικές της εκδηλώσεις σε ένα συγκεκριμένο τόπο, ως συμβολικό και πολιτιστικό κεφάλαιο, καθώς και ως αναπτυξιακός παράγων για το παρόν και το μέλλον μιας πόλης. Με αφετηρία τη σημασία του πολιτιστικού τουρισμού ως μοχλού της αναπτυξιακής διαδικασίας, η συγγραφέας υποστηρίζει ότι η ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού απαιτεί ολιστική και προγραμματισμένη αξιοποίηση των πολιτιστικών πόρων και του πολιτιστικού κεφαλαίου κάθε περιοχής. Επίσης, ότι η ανάπτυξη αυτή απαιτεί την προώθηση της πολιτιστικής ταυτότητας της περιοχής που αποτελείται από την πολιτιστική κληρονομιά και την ιστορική μνήμη, αλλά ακόμη και από το σύστημα κοινωνικών αξιών, πάνω στο οποίο εδράζεται η διατήρηση της ιστορικής μνήμης και της κοινωνικής συνοχής. Η αποτελεσματική προώθηση αυτής της

προσέγγισης προϋποθέτει μια σειρά ενεργειών που περιλαμβάνουν υπηρεσίες υψηλής τεχνολογίας, εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό και άλλες καινοτόμες δράσεις. Για την ενίσχυση των θεωρητικών της επιχειρημάτων, η συγγραφέας παρουσιάζει την μελέτη περίπτωσης του “Museumsinsel” του Βερολίνου, της Νήσου των μουσείων που είναι ένα μοναδικό σύνολο πέντε μουσείων στο νησί Spree στην περιοχή Mitte του Βερολίνου, που κατατάσσεται από την UNESCO ως Μνημείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς. Το “Museumsinsel” είναι ένα ιδανικό παράδειγμα γιατί λόγω του αρχιτεκτονικού του σχεδιασμού, της ιστορίας και της θέσης του, αντικατοπτρίζει ένα πολύ σημαντικό κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς και της ιστορικής μνήμης της πόλης του Βερολίνου και ολόκληρης της Ευρώπης.

Το *Κεφάλαιο 13*, με τίτλο «Η αξιολόγηση των επενδύσεων και η χρηματοδότηση έργων πολιτιστικής κληρονομιάς» και συγγραφέα τον Γ. Μέργο εξετάζει ζητήματα και επιλογές που σχετίζονται με την αξιολόγηση και χρηματοδότηση επενδύσεων, καθώς και την επιλογή των μέτρων πολιτικής, στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αρχικά, αναφέρεται σύντομα στη διαφορά αξίας και τιμής και στη συνέχεια συζητά και αναλύει την έννοια της οικονομικής αξίας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ακολούθως, παρουσιάζει αναλυτικά τη χρησιμότητα της μέτρησης του κόστους και των ωφελειών από μια επένδυση ή από ένα μέτρο πολιτικής και αναλύει διεξοδικά πως μπορεί να χρησιμοποιηθεί το καθιερωμένο οικονομικό εργαλείο της Κοινωνικο-οικονομικής Αξιολόγησης, γνωστού και ως «Ανάλυση Κόστους Οφέλους» (Cost Benefit Analysis), για την αξιολόγηση και την επιλογή επενδύσεων σε έργα πολιτιστικής κληρονομιάς. Επίσης, αναλύει σύντομα τη δομή χρηματοδότησης καθώς και τις πηγές χρηματοδότησης επενδύσεων σε έργα πολιτιστικής κληρονομιάς. Τα συμπεράσματα συνοψίζονται ως εξής. Πρώτον, τα στοιχεία πολιτιστικής κληρονομιάς έχουν οικονομική αξία. Η άρνηση αυτής της πραγματικότητας στερεί τις κοινωνίες από ένα σημαντικό αναπτυξιακό πόρο και παράλληλα οδηγεί σε υποβάθμιση και καταστροφή της ίδιας πολιτιστικής κληρονομιάς λόγω της αδυναμίας των προϋπολογισμών να φέρουν το οικονομικό βάρος της διατήρησης. Δεύτερον, στη σύγχρονη αντίληψη της οικονομικής ανάπτυξης, η πολιτιστική κληρονομιά αναγνωρίζεται ως κινητήρια δύναμη ανάπτυξης και ως καταλύτης για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Η πρόκληση είναι η επιτυχής ενσωμάτωση της χρήσης της πολιτιστικής κληρονομιάς στο οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον με ένα αποτελεσματικό πλαίσιο διαχείρισης αλλαγών. Τρίτον, η διεθνής εμπειρία είναι πλούσια σε παραδείγματα επιτυχούς ενσωμάτωσης της πολιτιστικής κληρονομιάς στην στρατηγική οικονομικής ανάπτυξης αναδεικνύοντας τον ισχυρό θετικό αντίκτυπο σε τοπικό και εθνικό επίπεδο.

Το *Κεφάλαιο 14*, με τίτλο «Crowdfunding και κοινωνική τραπεζική για έργα πολιτιστικής κληρονομιάς: Το Act4Greece της Εθνικής Τράπεζας» και συγγραφείς τη Λ. Κατσέλη και την Π. Μπουφούνου υποστηρίζει ότι λόγω της περιορισμένης διαθεσιμότητας πόρων για χρηματοδότηση έργων πολιτιστικής κληρονομιάς, τα καινοτόμα χρηματοδοτικά εργαλεία όπως το crowdfunding είναι ζωτικής σημασίας για τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και της πολιτιστικής επιχειρηματικότητας αλλά και για την τόνωση της οικονομίας στο σύνολό της. Οι συγγραφείς παρουσιάζουν το crowdfunding, ένα καινοτόμο χρηματοδοτικό μέσο, το οποίο είναι μια απλή, ευρέως γνωστή δραστηριότητα συγκέντρωσης κεφαλαίων με την οποία κάθε φυσικό

ή νομικό πρόσωπο μπορεί να υποστηρίξει οικονομικά διάφορες κοινωνικές και επιχειρηματικές πρωτοβουλίες που ωφελούν το κοινωνικό σύνολο και το περιβάλλον. Στη συνέχεια, παρουσιάζει πώς το crowdfunding, ως καινοτόμο χρηματοδοτικό εργαλείο, χρησιμοποιήθηκε με επιτυχία για τη χρηματοδότηση δραστηριοτήτων πολιτιστικής κληρονομιάς σε αρκετές περιπτώσεις σε έργα στην Ευρώπη. Τέλος, παρουσιάζει, ως μελέτη περίπτωσης, το Act4Greece, ένα καινοτόμο εργαλείο crowdfunding που υποστηρίζεται από την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος για την εξυπηρέτηση κοινωνικών σκοπών και δραστηριοτήτων που σχετίζονται με την πολιτιστική κληρονομιά και δείχνει ότι η εμπειρία από ένα τέτοιο εργαλείο είναι εξαιρετικά θετική.

Το *Κεφάλαιο 15*, με τίτλο «Πολιτιστικός τουρισμός και περιφερειακή οικονομική ανάπτυξη» με συγγραφείς την Κ. Μιλάνου και τον Γ. Ταταρίδα υποστηρίζει ότι ο πολιτισμός δεν είναι απλά ένα «μονοπάτι», αλλά μπορεί να είναι ένας «αυτοκινητόδρομος» για την ανάπτυξη μιας χώρας, μιας περιοχής ή μιας πόλης. Σήμερα, ακόμα και μικρά χωριά προσπαθούν να βρουν έναν βασικό οδικό χάρτη για πρόσβαση στην πολιτιστική τους ανάπτυξη, φέρνοντας στο προσκήνιο συχνά παλαιά και ξεχασμένα έθιμα και άλλα πολιτιστικά αγαθά. Οι πιο ανεπτυγμένες κοινωνίες έχουν προχωρήσει ακόμη περισσότερο, προσπαθώντας να αναδείξουν κάθε πολιτιστικό αγαθό ή οποιοδήποτε άλλο περιουσιακό στοιχείο που μπορούν να προωθήσουν ως πολιτισμό. Στο κεφάλαιο αυτό, οι συγγραφείς προσπαθούν να φωτίσουν ορισμένες πτυχές των πολιτιστικών αναγκών και δράσεων και αναφέρουν τις πρακτικές του Μουσείου Μπιλμπάο στην Ισπανία και την πρωτοβουλία της Τράπεζας Πειραιώς για τη Λίμνη Στυμφαλία ως αποδεικτικά στοιχεία ότι η συνεργασία μεταξύ του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα, αλλά και απλών ιδιωτών μπορεί να υλοποιηθεί με επιτυχία, αποφέροντας σημαντικό οικονομικό και κοινωνικό όφελος.

Το *Κεφάλαιο 16*, με τίτλο «Η πολιτιστική κληρονομιά ως μοχλός τοπικής οικονομικής ανάπτυξης: Αναζητώντας ευκαιρίες πολιτιστικής επιχειρηματικότητας» με συγγραφέα τον Κ. Οικονόμου, εξηγεί πώς η ενδυνάμωση της επιχειρηματικότητας σε δραστηριότητες σχετικές με την πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να αποτελέσει μοχλό τοπικής οικονομικής ανάπτυξης. Το κεφάλαιο, με αφετηρία τη σημαντική συσσωρευμένη διεθνή εμπειρία των τελευταίων τριάντα ετών, αναδεικνύει ότι η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να αποτελέσει σημαντικό οικονομικό τομέα σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, εξίσου σημαντικό με άλλους παραγωγικούς τομείς της οικονομίας, με σημαντικά οικονομικά και κοινωνικά οφέλη. Ειδικότερα, η αξιοποίηση των τοπικών δεξιοτήτων για την ενδυνάμωση της επιχειρηματικότητας και τη δυνατότητα επίλυσης προβλημάτων, που αναφύονται την αύξηση των χρηματοοικονομικών ροών ως αποτέλεσμα της ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς ενός τόπου, αποτελεί πραγματική ευκαιρία για τις τοπικές οικονομίες. Ωστόσο, η υποκίνηση επιχειρηματικών δραστηριοτήτων ενός τόπου ή μιας περιφέρειας για την προώθηση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων της πολιτιστικής κληρονομιάς πιθανόν να περιέχει και κινδύνους που είναι ανάγκη να αντιμετωπισθούν αποτελεσματικά. Το βασικό συμπέρασμα του κεφαλαίου είναι ότι η εκπαίδευση και κατάρτιση είναι το κυριότερο εργαλείο με το οποίο ενισχύεται η δημιουργικότητα, αλλά και η ικανότητα μιας τοπικής οικονομίας να οργανώνει τις πολιτιστικές βιομηχανίες της και να αναβαθμίζει το ανθρώπινο κεφάλαιο, με δεξιότητες και ικανότητες για την προώθηση της επιχειρηματικότητας στον πολιτισμό.

Το *Κεφάλαιο 17*, με τίτλο «Υπολογισμός της οικονομικής αξίας των επενδύσεων στην πολιτιστική κληρονομιά: Μεθοδολογίες και προσεγγίσεις» και συγγραφέα τον Π. Πρόντζα έχει ως αφετηρία τη γενική διαπίστωση ότι η πολιτιστική κληρονομιά έχει μεν σημαντική συμβολή στην ανάπτυξη μιας οικονομίας, αλλά είναι ανάγκη να μπορούν να υπολογισθούν και να μετρηθούν τα οικονομικά και κοινωνικά οφέλη ενός έργου στην πολιτιστική κληρονομιά. Το κεφάλαιο αυτό ασχολείται με ένα από τα πιο αμφιλεγόμενα θέματα των οικονομικών της πολιτιστικής κληρονομιάς, δηλαδή την εκτίμηση και μέτρηση της οικονομικής αξίας της κληρονομιάς. Αναμφίβολα, οι επενδύσεις στην πολιτιστική κληρονομιά μπορούν να προσφέρουν μια σειρά ωφελειών σε διάφορες κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις, όπως δημιουργία απασχόλησης, αύξηση του εισοδήματος, μείωση της φτώχειας, αύξηση των δημόσιων εσόδων, προσέλκυση νέων επιχειρήσεων και επενδύσεων σε και περιοχή. Όμως, η εκτίμηση της οικονομικής αξίας της κληρονομιάς είναι σημαντική για πολλούς λόγους: την αξιολόγηση των επενδύσεων, την ιεράρχηση των μέτρων πολιτικής, την αξιολόγηση των δημόσιων δαπανών και των δημόσιων παρεμβάσεων και σε πολλά άλλα θέματα διακυβέρνησης. Ωστόσο στην πράξη, η αξιολόγηση συνεπάγεται πολλές σημαντικές παραμέτρους και υποθέσεις που παρουσιάζονται στο κεφάλαιο αυτό συνοπτικά στις διάφορες μεθοδολογίες και προσεγγίσεις, με βάση καθιερωμένες έννοιες της περιβαλλοντικής οικονομικής στον υπολογισμό της οικονομικής αξίας των στοιχείων ή έργων πολιτιστικής κληρονομιάς. Επίσης, παρουσιάζεται συνοπτικά η συνθετότερα χρησιμοποιούμενη μέθοδος, αυτή της Υποθετικής Αξιολόγησης στον υπολογισμό της οικονομικής αξίας των κεφαλαιουχικών στοιχείων της κληρονομιάς. Παρουσιάζονται, τέλος, ορισμένες εφαρμογές αυτών των εννοιών σε επενδύσεις που σχετίζονται με την πολιτιστική κληρονομιά.

Το *Κεφάλαιο 18*, με τίτλο «Η χρηματοδότηση έργων πολιτιστικής κληρονομιάς: Σημαντικές παράμετροι και πηγές χρηματοδότησης» και συγγραφέα την Ε. Καραϊσκού παρουσιάζει γιατί η χρηματοδότηση έργων κληρονομιάς αντιπροσωπεύει ένα πιο δυσεπίλυτο πρόβλημα, λαμβάνοντας υπόψη τον περίπλοκο χαρακτήρα μιας πολιτιστικής περιοχής ή ενός στοιχείου πολιτιστικής κληρονομιάς. Το κεφάλαιο ασχολείται με εκείνα τα κρίσιμα χαρακτηριστικά ενός έργου πολιτιστικής κληρονομιάς που επηρεάζουν τον τρόπο χρηματοδότησης και αναλύει τις δυνατότητες και επιλογές του τρόπου χρηματοδότησης. Αρχικά, συζητά τους τομείς που εμπλέκονται σε έργα πολιτιστικής κληρονομιάς και τον πιθανό ρόλο τους στη διατήρηση και την ανάπτυξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στη συνέχεια, η ανάλυση προσδιορίζει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των έργων ανάπτυξης και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς ως τον κύριο όγκο των έργων πολιτιστικής κληρονομιάς. Στη συνέχεια παρουσιάζει τα διαθέσιμα χρηματοδοτικά εργαλεία για την προσέλκυση επενδύσεων για έργα ανάπτυξης και ανάδειξης της κληρονομιάς. Η ανάλυση περιλαμβάνει είτε κίνητρα είτε τεχνικές χρηματοδότησης που ενσωματώνουν διάφορα εργαλεία και κίνητρα. Στο πλαίσιο αυτό, εξετάζεται ο ρόλος των συμπράξεων δημόσιου-ιδιωτικού τομέα και άλλων μηχανισμών χρηματοδότησης. Τέλος, παρουσιάζει, ως μελέτη περίπτωσης, τη χρηματοοικονομική δομή ενός βιομηχανικού χώρου βιομηχανικής κληρονομιάς στην Ελλάδα, το Τεχνολογικό και Πολιτιστικό Πάρκο Λαυρίου, που αναδείχθηκε με πρωτοβουλία του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου.

Μέρος II: Μελέτες και παρεμβάσεις

Το *Κεφάλαιο 19*, με τίτλο « Η πολιτιστική κληρονομιά σε διάλογο με την πολιτιστική ταυτότητα: Αρχαία και σύγχρονα μωσαϊκά στη Ραβέννα» και συγγραφέα την Μ. G. Marini, παρουσιάζει την πολιτιστική ταυτότητα της Ραβέννας, μιας πόλης γνωστής σε όλο τον κόσμο για τα μωσαϊκά της και τον πλούτο της πρώιμης χριστιανικής και βυζαντινής καλλιτεχνικής κληρονομιάς που χρονολογείται από τον 5ο και τον 6ο αιώνα. Το κεφάλαιο παρουσιάζει τις ρίζες της σύγχρονης μωσαϊκής κουλτούρας, που καθιερώθηκε στο τελευταίο μέρος του 19ου αιώνα, και την εμπειρία της «*Ραβέννα Μωσαϊκό*», μια Μπιενάλε Τέχνης αφιερωμένης στο σύγχρονο μωσαϊκό, που ξεκίνησε το 2009.

Το *Κεφάλαιο 20*, με τίτλο «Η προώθηση των διεπιστημονικών ικανοτήτων στην πολιτιστική κληρονομιά: Το έργο ST-ART-APP» και συγγραφέα τον Α. Penso παρουσιάζει ένα έργο που προωθεί τις διεπιστημονικές ικανότητες στην πολιτιστική κληρονομιά. Στο σημερινό ευρωπαϊκό οικονομικό περιβάλλον, είναι εμφανής η ανάγκη για καινοτομική ανταπόκριση στις απαιτήσεις της “Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης” και για βελτίωση των δεξιοτήτων. Στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς, το πρόγραμμα ST-ART APP καλύπτει την ανάγκη των νέων και των επιχειρηματιών που επιθυμούν να αποκτήσουν περισσότερες δεξιότητες και ικανότητες στον τομέα των πολιτιστικών αγαθών και της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ο σκοπός του έργου είναι η διευκόλυνση της δημιουργίας νέων ιδεών για την εκκίνηση και την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας. Επιδίωξή του έργου είναι η δημιουργία βάσης για αύξηση του ενδιαφέροντος για τις δημιουργικές και πολιτιστικές επιχειρήσεις, καθώς και η προώθηση εκείνων των βασικών ικανοτήτων που είναι χρήσιμες στην επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση μέσω της εφαρμογής καινοτόμων και αλληλεπιδραστικών διδακτικών εργαλείων. Η εταιρική σχέση του έργου αποτελείται από δημόσια και ιδιωτικά ιδρύματα επαγγελματικής κατάρτισης, Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις και Ιδρύματα που δραστηριοποιούνται στην υποστήριξη της αυτοαπασχόλησης από την Ιταλία, την Ελλάδα, το Ηνωμένο Βασίλειο, τη Δανία, την Ουγγαρία, την Πορτογαλία και την Κροατία.

Το *Κεφάλαιο 21*, με τίτλο « Η πολιτιστική κληρονομιά ως οικονομική αξία και κοινωνική ευκαιρία: Ο κύκλος SPINNA» και συγγραφείς τις Ε. Dick and R. Ganguli, εισάγει τον αναγνώστη στη SPINNA, μια μη κερδοσκοπική οργάνωση που έχει σκοπό την ενίσχυση της θέσης των γυναικών. Ο γενικός στόχος του έργου είναι να βοηθήσει την ικανότητα των γυναικών στην περιοχή της Κεντρικής Ασίας, αυξάνοντας την παραγωγή, ανταγωνιστικότητα και προβολή προϊόντων κλωστοϋφαντουργίας και ένδυσης από τις γυναίκες, μέσω της ενίσχυσης των δικτύων διανομής, της δημιουργίας κέντρων SPINNA σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, της βελτίωσης των επιχειρηματικών πρακτικών και της ανάπτυξης αγορών σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Ο «Κύκλος SPINNA» παρέχει μια σειρά από παραδείγματα και καινοτομικές πρακτικές για το σχεδιασμό μέτρων δημόσιας πολιτικής για βιώσιμη και έξυπνη ανάπτυξη, που έχει ως άξονες την πολιτιστική κληρονομιά, τις παραδοσιακές τεχνικές και τη συνεργατική επιχείρηση.

Το *Κεφάλαιο 22*, με τίτλο «Πολιτιστική κληρονομιά και χωρικός σχεδιασμός στην Κύπρο: Το Σχέδιο Ολοκληρωμένης Αστικής Ανάπτυξης του Δήμου Πάφου» και συγγραφείς τους Ι. Πισσούριο και Μ. Σιούλα, παρουσιάζει το *Σχέδιο Ολοκληρωμένης Αστικής Ανάπτυξης* που καταρτίστηκε για το ιστορικό κέντρο της πόλης. Όντας η Πάφος Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης για το 2017, ήταν κομβικής σημασίας η

ανάδειξη των μνημείων και των χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς του ιστορικού κέντρου της. Με αφετηρία την πιο πάνω παρατήρηση, ο σκοπός του κεφαλαίου αυτού είναι διττός. Αφ' ενός στοχεύει στον εντοπισμό των μεθοδολογικών ιδιαιτεροτήτων του συγκεκριμένου Σχεδίου, γεγονός που επιτρέπει την καλύτερη κατανόηση του πολυσύνθετου χαρακτήρα αυτού του τύπου σχεδίων. Αφ' ετέρου, παρουσιάζει τις προτεινόμενες ενέργειες, οι οποίες, αν και επικεντρώνονται στην προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς του ιστορικού κέντρου της πόλης της Πάφου, τελικά αποτελούν ένα ολοκληρωμένο σχέδιο ενίσχυσης της οικονομίας και της κοινωνικής ζωής του.

Το *Κεφάλαιο 23*, με τίτλο «Ιστορική μνήμη και βιώσιμη ανάπτυξη: Η οπτική του Μανιατακείου Ιδρύματος για την πόλη της Κορώνης, του Δήμου Πύλου-Νέστωρος» και συγγραφέα την Β. Ιγγλέζου, παρουσιάζει πώς οι δραστηριότητες της κοινωνίας των πολιτών με τη μορφή ενός ιδρύματος δημοσίου συμφέροντος αφιερωμένου στον πολιτισμό οδηγούν στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, αυξάνουν την κοινωνική ένταξη, διαμορφώνουν τοπική ταυτότητα, παρέχουν κοινωνική συνοχή, οδηγούν στην καινοτομία, δημιουργούν θέσεις εργασίας και ενισχύουν το επενδυτικό κλίμα. Ο πολιτισμός βρίσκεται στο επίκεντρο μιας σειράς δραστηριοτήτων του Ιδρύματος που αποκτούν ολοένα και μεγαλύτερη σημασία στις σύγχρονες οικονομίες. Οι δραστηριότητες αυτές, που βασίζονται στην πολιτιστική κληρονομιά και τις τέχνες, εφαρμόζουν γνώσεις, δεξιότητες και επιστημονικές ειδικότητες που αναπτύσσονται στις πολιτιστικές παραδόσεις και χρησιμοποιούν, ως σημεία αναφοράς, πτυχές του πολιτισμού. Στόχος του Ιδρύματος είναι η συστηματική προώθηση της ιστορικής και πολιτιστικής παρουσίας των πόλεων-κάστρων της Μεσοπνίας και η οικονομική ανάπτυξη, διεθνοποίηση και η ανάδειξη των συγκριτικών τους πλεονεκτημάτων, μέσω τριών πυλώνων δράσης: πολιτιστικών, οικονομικών και κοινωνικών.

Το *Κεφάλαιο 24*, με τίτλο «Ο δρόμος προς τα μνημεία: Πώς να χρησιμοποιηθούν οι ιστορικοί και πολιτιστικοί πόροι προς όφελος της κοινωνίας» και συγγραφέα το S. Best, με αφετηρία τη διαπίστωση ότι οι επισκέψεις σε μνημεία και πολιτιστικούς χώρους αποτελεί έναν από τους ταχύτερα αναπτυσσόμενους τομείς του τουρισμού, προτείνει την αποτελεσματική διαχείριση αυτών ώστε να αποτελέσουν εργαλείο δημιουργίας εισοδήματος και απασχόλησης, μείωση της φτώχειας και οικονομικής ανάπτυξης, αλλά και διατήρησης του πολιτιστικού και ιστορικού κεφαλαίου. Το κεφάλαιο δίνει έμφαση στην επιχειρηματικότητα ως εργαλείο για την ανάδειξη εκείνων των πολιτιστικών και ιστορικών πόρων που έχουν αναπτυξιακή δυναμότητα, καθώς και στον προσδιορισμό των επιχειρηματικών ευκαιριών.

Το *Κεφάλαιο 25*, με τίτλο «Ένα επιτυχημένο παράδειγμα τοπικής ανάπτυξης: Ανάβρα Μαγνησίας» και συγγραφείς τον Ι. Ρήγο και την Ε. Τσιριγώτη παρουσιάζει τη μεγάλη σημασία του κοινωνικού κεφαλαίου, που βασίζεται στους διαθέσιμους παραδοσιακούς, τοπικούς, αναπτυξιακούς πόρους, ως καταλυτικού παράγοντα τοπικής ανάπτυξης. Το παράδειγμα αυτό παρουσιάζει πώς τα ενδιαφερόμενα μέρη αντιλαμβάνονται και ενεργούν με στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη σε τρεις μεγάλες αναπτυξιακές πρωτοβουλίες-προτεραιότητες που προάγουν τις τοπικές φυσικές ικανότητες και τον τοπικό πολιτισμό, προστατεύοντας παράλληλα το περιβάλλον.

Το *Κεφάλαιο 26*, με τίτλο «Βιώσιμη ανάπτυξη μέσω της ανάπλασης και επαναδραστηριοποίησης ενός δικτύου σχολικών κτιρίων» και συγγραφείς τον Ι. Ρήγο και την Ε.

Τοιριγώπη υποδεικνύει την επανενεργοποίηση και ανάπτυξη ενός αγροτικού δικτύου παλαιών σχολικών κτιρίων ως μέσου βιώσιμης ανάπτυξης. Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι με την ανάπτυξη των παλαιών εγκαταλελειμμένων σχολικών κτιρίων σε ένα δίκτυο αγροτικών οικισμών και την υιοθέτηση νέων χρήσεων, κυρίως πολιτιστικών δράσεων, προωθείται ο στόχος του πολιτισμού και της βιώσιμης ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο.

Το *Κεφάλαιο 27*, με τίτλο «Βιωσιμότητα και πολιτιστική διαχείριση: Η περίπτωση του Πολιτιστικού Ιδρύματος του Ομίλου της Τράπεζας Πειραιώς» και συγγραφέα τον Χ. Ρήγκα, παρουσιάζει τη λειτουργία Ιδρύματος δημοσίου συμφέροντος που υποστηρίζεται από μια συστημική τράπεζα της Ελλάδας, την Τράπεζα Πειραιώς. Το Ίδρυμα υποστηρίζει τη διατήρηση και προβολή της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς με έμφαση στην παραδοσιακή και τη βιομηχανική τεχνολογία. Στην κατεύθυνση αυτή, πραγματοποιεί το σχεδιασμό και την υλοποίηση δράσεων και προγραμμάτων που σχετίζονται με τον πολιτισμό, ενώ ταυτόχρονα υιοθετεί ένα σημαντικό μέρος των αρχών και στόχων της δέσμευσης του Ομίλου για εταιρική κοινωνική ευθύνη. Οι στόχοι του Ιδρύματος είναι η συμβολή στη λειτουργική διασύνδεση και προβολή της ελληνικής παράδοσης και του πολιτισμού μέσω ενός δικτύου εννέα μουσείων που ευρίσκονται σε διαφορετικές περιοχές της χώρας και αναδεικνύουν συγκεκριμένες παραδοσιακές παραγωγικές δραστηριότητες. Με τον τρόπο αυτό το Ίδρυμα και η Τράπεζα συμβάλλουν καθοριστικά στην περιφερειακή ευαισθητοποίηση για την πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας, αλλά ταυτόχρονα συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη και στην κοινωνική ζωή, προβάλλοντας την ταυτότητα των ελληνικών περιοχών.

Το *Κεφάλαιο 28*, με τίτλο «Πρώθηση της επιχειρηματικότητας στον τομέα του πολιτισμού και των δημιουργικών βιομηχανιών στην Ευρώπη: Επιχειρηματικά Δίκτυα στις δημιουργικές βιομηχανίες - το έργο CINet» και συγγραφείς τους J. A. Porfírio, J. Hassid and T. Carrilho, παρουσιάζει το CINet, ένα πολύ ενδιαφέρον έργο εμπνευσμένο από τη μοναδική οικολογία του κλάδου των δημιουργικών βιομηχανιών του Nottingham. Το έργο αυτό συγκεντρώνει κλάδους δημιουργικών βιομηχανιών σε διάφορες χώρες διευκολύνοντας την κοινή μάθηση μεταξύ των επιχειρηματιών και προάγοντας την επιχειρηματικότητα στον πολιτιστικό τομέα, αναπτύσσοντας προϋποθέσεις για μάθηση και συλλογικό πλεονέκτημα σε μικρές ομάδες επιχειρήσεων. Η εμπειρία του Nottingham απέδειξε το σημαντικό ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν οι θεσμικοί παράγοντες όπως οι τοπικές αρχές, τα πανεπιστήμια και τα κολλέγια, οι κοινωνικοί επιχειρηματίες, αλλά και οι πολιτιστικές αγορές, για τη δημιουργία και την ανάπτυξη μιας δυναμικής πολιτιστικής οικονομίας. Τέλος, το κεφάλαιο αυτό θεωρεί ότι η δημιουργία ενός οικοσυστήματος δημιουργικών βιομηχανιών πρέπει να απομακρυνθεί από την οπτική της θεσμικής και επιχειρηματικής οικολογίας. Αυτό είναι αποφασιστικής σημασίας για την επιχειρηματική μάθηση και την επιχειρηματική ανάπτυξη στις δημιουργικές βιομηχανίες, αλλά ταυτόχρονα μπορεί να θεωρηθεί ως μια νέα προσέγγιση σε σύγκριση με τις συνήθειες προσεγγίσεις της δημόσιας πολιτικής ή της επαγγελματικής εκπαίδευσης, οι οποίες επικεντρώνονται κυρίως στους μεμονωμένους επιχειρηματίες και στις επιχειρήσεις τους.

Το *Κεφάλαιο 29*, με τίτλο «Η ανάπτυξη συνείδησης για τη σημασία της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς στην Αλβανία: Μια περιγραφική ιστορική προσέγγιση» και συγγραφέα την Η. Sherifi, παρουσιάζει τις προσπάθειες για τη δημιουργία ενός

Κέντρου Πολιτιστικής Κληρονομιάς στην Αλβανία. Η συγγραφέας εισάγει τον αναγνώστη σε μια ιστορική περιγραφή της ανάπτυξης της συνείδησης για τη σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, αναλύοντας τους λόγους και εξηγώντας πώς η συνείδηση αυτή εξελίχθηκε στην περίοδο πριν από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και αργότερα κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού καθεστώτος, καθώς και κατά τη διάρκεια της μετάβασης στην οικονομία της αγοράς και στη δημοκρατία. Το κεφάλαιο επιδιώκει αρχικά να εξηγήσει πώς ήταν η κατάσταση όσον αφορά τη μεταχείριση, την προστασία και τη συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς πριν την περίοδο μετάβασης στην οικονομία της αγοράς και τη δημοκρατία. Ταυτόχρονα, παρέχει μια σύντομη περιγραφή της εμπέλειας και του πλαισίου του Αλβανικού νομικού και θεσμικού πλαισίου για την πολιτιστική κληρονομιά, από την περίοδο της μετάβασης μέχρι το 2006, που αποτελεί τη βάση για τον προσδιορισμό της προσέγγισης των τελευταίων ετών.

Το *Κεφάλαιο 30*, με τίτλο «Η χρήση των τεχνολογιών του διαδικτύου για την ψηφιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς» και συγγραφείς τους Π. Παρθένιο, Κ. Μανιά και Ν. Πατσαβό, περιγράφει το σχεδιασμό μιας διαδραστικής πλατφόρμας 3D για τα κυριότερα μνημεία της Κρήτης χρησιμοποιώντας τεχνολογίες ιστού (WEBGL). Στόχος τους είναι ο σχεδιασμός μιας ηλεκτρονικής πλατφόρμας ανοιχτής στο κοινό για την προώθηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Κρήτης, μέσα από ένα απλό, φιλικό προς τον χρήστη διαισθητικό περιβάλλον. Η πρωταρχική πρόκληση ήταν ο τρόπος διαχείρισης ενός τόσο μεγάλου όγκου πληροφοριών μέσω του Διαδικτύου, που εκτός από την παροχή της δυνατότητας σύγκρισης της μορφής και της δομής των μνημείων και των πολιτιστικών περιοχών κατά τη διάρκεια των κύριων ιστορικών περιόδων της ιστορίας της Κρήτης, θα παρέχει στον τελικό χρήστη την πληροφορία με τρόπο διάφανο, ελαφρύ και απλό. Η βασική ιδέα είναι απλή: αντί να παρουσιάσει τις πληροφορίες σε κάθε δυνατή λεπτομέρεια από την αρχή, διασπά το σύνολο της πληροφορίας σε κόμβους ή επίπεδα αφαίρεσης, που ονομάζονται “επίπεδα λεπτομέρειας”, παρέχοντας τις ελάχιστες πληροφορίες που χρειάζονται σε κάθε δεδομένη επίπεδο. Οι πληροφορίες αποθηκεύονται σε κάθε αντικείμενο και κάθε μνημείο στα διαφορετικά επίπεδα λεπτομέρειας.

Το *Κεφάλαιο 31*, με τίτλο «Το Κέντρο Αρχιτεκτονικής της Μεσογείου Χανίων: Μοχλός τοπικής, πολιτιστικής, κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης» και συγγραφέα την Α. Κωτσάκη, παρουσιάζει τις δραστηριότητες του «Κέντρου Μεσογειακής Αρχιτεκτονικής» (ΚΑΜ), ενός οργανισμού που ιδρύθηκε από το Δήμο Χανίων. Πρόκειται για δημοτική επιχείρηση με έδρα τα Χανιά, που στεγάζεται στο Μεγάλο Άρσενal, στο παλιό ενετικό λιμάνι της ιστορικής πόλης. Το κτίριο έχει μεγάλη ιστορική, καλλιτεχνική και επιστημονική αξία και αποτελεί σημαντικό τμήμα της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Αποστολή του ΚΑΜ είναι η οργάνωση και εποπτεία διαφόρων πολιτιστικών δραστηριοτήτων και προγραμμάτων με πλούσιο και εκτεταμένο περιεχόμενο, με επίκεντρο τη μεσογειακή αρχιτεκτονική και το περιβάλλον. Το ΚΑΜ είναι ένα παράδειγμα της σκέψης σχετικά με τη διακυβέρνηση του πολιτισμού και της κληρονομιάς. Το ΚΑΜ αποτελεί μέρος ενός δικτύου κέντρων τέχνης και κουλτούρας που είναι εγκατεστημένα σε διάφορες επαρχιακές πόλεις της χώρας με πρωτοβουλία και μερική χρηματοδότηση από το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, στο πλαίσιο των αντίστοιχων δήμων, με αποστολή την προώθηση του πολιτισμού και υλοποίηση δραστηριοτήτων που σχετίζονται με την πολιτιστική κληρονομιά στις αντίστοιχες πόλεις.

Το *Κεφάλαιο 32*, με τίτλο «Παραδοσιακά κτίρια σε νέες χρήσεις: Τα οικονομικά της διατήρησης παραδοσιακού βιομηχανικού κτιρίου» και συγγραφείς τον Γ. Μέργο και την Τ. Μουρατίδου, παρουσιάζει την ανακατασκευή και διατήρηση ενός παλιού βιομηχανικού και ιστορικού κτιρίου στη Δράμα, που μετατράπηκε σε νέα χρήση, αυτή ενός πολυτελούς ξενοδοχείου. Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι οι νέες χρήσεις των παραδοσιακών κτιρίων, εκτός από μια αρχιτεκτονική και ιστορική ανάλυση για την ένταξη των κτιρίων στον αστικό ιστό, απαιτούν μια οικονομική ανάλυση για το πώς τα κτίρια αυτά μπορούν να ενταχθούν στο σημερινό οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον με νέες χρήσεις, αυτοδύναμες οικονομικά και λειτουργικά, χωρίς να επιβαρύνουν το δημόσιο προϋπολογισμό. Τα οικονομικά της διατήρησης παραδοσιακών κτιρίων είναι ένα νέο πεδίο που απαιτεί μια διεπιστημονική προσέγγιση. Αν και χρησιμοποιεί οικονομικές έννοιες και μεθόδους και η χρήση του αυξάνεται ραγδαία τα τελευταία είκοσι χρόνια, εξακολουθεί να είναι μάλλον λιγότερο ανεπτυγμένο πεδίο σε σύγκριση με άλλα επιστημονικά πεδία. Η διατήρηση των παλαιών κτιρίων είναι ένα τυπικό δημόσιο αγαθό που προσθέτει αξία στον αστικό ιστό και στο αστικό περιβάλλον. Όμως, υπάρχουν ορισμένα συγκεκριμένα ερωτήματα που πρέπει να απαντηθούν σε μια απόφαση δημόσιας πολιτικής για τη διατήρηση ενός παραδοσιακού κτιρίου που δεν είναι μόνο αρχιτεκτονικά και ιστορικά. Στόχος του κεφαλαίου είναι να εξετάσει ορισμένα από αυτά τα ζητήματα στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης περίπτωσης, τη διατήρηση ενός παλιού βιομηχανικού κτιρίου σε μια επαρχιακή πόλη και τη νέα χρήση του ως πολυτελούς ξενοδοχείου.

Το *Κεφάλαιο 33*, με τίτλο «Άνθρωποι, κτίρια, μηχανές: Ανασύσταση του παρελθόντος, προσβλέποντας το μέλλον: Η συμβολή της Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού στη διάσωση και ανάδειξη της ελληνικής βιομηχανικής κληρονομιάς» και συγγραφέα την Μ. Μαυροειδή, παρουσιάζει την ιστορία και τη βιομηχανική κληρονομιά της Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού (ΔΕΗ). Η ΔΕΗ ιδρύθηκε ως εταιρεία κρατικής ιδιοκτησίας τη δεκαετία του 1950, ενσωματώνοντας όλες τις υπάρχουσες τότε εταιρείες προμήθειας ηλεκτρικής ενέργειας και πέτυχε να ολοκληρώσει την ηλεκτροδότηση της χώρας μέσα σε είκοσι χρόνια πριν από το 1969. Η ΔΕΗ κληρονόμησε όλα τα κτίρια ηλεκτρικής ενέργειας του 20ού αιώνα και ανέλαβε πρόσφατα το καθήκον να διασφαλίσει αυτή τη βιομηχανική κληρονομιά της χώρας. Το έγγραφο παρουσιάζει την πρόσφατη δραστηριότητα της ΔΕΗ για μια στρατηγική διάσωσης και προώθησης της πολιτιστικής κληρονομιάς που θα ωφελήσει τόσο τους εργαζόμενους όσο και την κοινωνία. Η στρατηγική αυτή αποτελείται από πολιτικές και πρακτικές πολιτιστικής διαχείρισης που συμβάλλουν στην βιώσιμη ανάπτυξη και αποτελούν μέρος της σύγχρονης έννοιας της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης. Η παρουσίαση είναι ένα χρήσιμο παράδειγμα για το πώς μια μεγάλη δημόσια επιχείρηση αντιμετωπίζει την πρόκληση της διάσωσης, της προστασίας και της διαχείρισης της βιομηχανικής πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας.

Το *Κεφάλαιο 34*, με τίτλο «Οικονομική αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς: Οικονομικά οφέλη, κοινωνικές ευκαιρίες και προκλήσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς για τη βιώσιμη ανάπτυξη στην περιφέρεια» και συγγραφέα την Αντιπεριφερειάρχη Μεσσηνίας Ε. Αλειφέρη, παρουσιάζει τη στρατηγική της Αντιπεριφέρειας Μεσσηνίας για την αξιοποίηση της πολιτιστικής και ιστορικής κληρονομιάς και τη διασύνδεση των

επιχειρήσεων πολιτιστικών προϊόντων με τον τουρισμό και τα ποιοτικά προϊόντα της Περιφέρειας Μεσσηνίας. Με δεδομένη, την πλούσια πολιτιστική κληρονομιά της Περιφέρειας Πελοποννήσου, έχουν αναληφθεί από την Περιφέρεια σημαντικές δράσεις όπως η ιστοσελίδα «Μυθική Πελοπόννησος» με στόχο την ανάδειξη τόσο του πολιτισμού όσο και των προϊόντων της περιφέρειας.

Το *Κεφάλαιο 35*, με τίτλο «Η πολιτιστική κληρονομιά ως κινητήρια δύναμη για την τοπική ανάπτυξη» και συγγραφέα το Δήμαρχο Πύλου-Νέστορος και Αντιπρόεδρο της ΚΕΔΕ, Δ. Καφαντάρη, παρουσιάζει την ευαισθητοποίηση της δημοτικής αρχής για τη σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ως παράγοντα τοπικής βιώσιμης ανάπτυξης. Με δεδομένη την πλούσια πολιτιστική κληρονομιά του Δήμου, που περιλαμβάνει ιστορικά μνημεία και κάστρα όλων των ιστορικών εποχών, που ανήκουν στην παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά, φυσικό πλούτο και μοναδικά φυσικά τοπία, καταδεικνύεται η ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα της περιοχής, η οποία συνιστά ένα μοναδικό αναπτυξιακό παράγοντα, ικανό να αποτελέσει πόλο έλξης επισκεπτών και πηγή τοπικής βιώσιμης ανάπτυξης.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Σκοπός του βιβλίου και του προγράμματος *InHeriT* είναι η ενίσχυση της ευαισθητοποίησης του κοινού σχετικά με την σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στη βιώσιμη ανάπτυξη και τον κρίσιμο ρόλο της στην αναπτυξιακή διαδικασία σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο. Στα διάφορα κεφάλαια του βιβλίου αναλύονται οι οικονομικές διαστάσεις και οι σημαντικές δυνατότητες που αντιπροσωπεύει η πολιτιστική κληρονομιά για την οικονομία και την κοινωνία. Τα οικονομικά οφέλη, οι κοινωνικές ευκαιρίες και οι προκλήσεις, αντικείμενο της δημόσιας πολιτικής για την πολιτιστική κληρονομιά, αποτελούν διαστάσεις της δημόσιας συζήτησης μαζί με άλλα ιστορικά, καλλιτεχνικά και αισθητικά ζητήματα.

Συχνά η έννοια της οικονομικής αξίας της πολιτιστικής κληρονομιάς αντιμετωπίζεται με ανησυχία ή και απόλυτη άρνηση. Όμως, η προσέγγιση του ίδιου ζητήματος από διαφορετική οπτική γωνία, αυτή του ρόλου της πολιτιστικής κληρονομιάς στη βιώσιμη ανάπτυξη, δεν δημιουργεί την ίδια αντίδραση. Άλλωστε, στην UNESCO η πολιτιστική κληρονομιά θεωρείται ως η τέταρτη διάσταση της βιώσιμης ανάπτυξης, μαζί με τις άλλες τρεις διαστάσεις, την οικονομική, την κοινωνική και την περιβαλλοντική. Οι άνθρωποι είναι πιο πρόθυμοι να μιλήσουν για τον ρόλο της πολιτιστικής κληρονομιάς στη βιώσιμη ανάπτυξη, τη σημασία της στον τοπικό και περιφερειακό σχεδιασμό, τη συμβολή της στην αστική αναγέννηση, τη σχέση της με την αναζωογόνηση του αστικού ιστού και της υπαίθρου, τη σημασία της στην κοινωνική συνοχή και στην αντιμετώπιση της φτώχειας, καθώς και στη δημιουργία εισοδήματος και απασχόλησης. Εν τούτοις, είναι αρκετά διστακτικοί να δεχτούν ότι η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να αποδώσει οικονομική αξία. Ωστόσο, όλες αυτές οι διαστάσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς έχουν μια κοινή συνισταμένη, τη «σημασία για την οικονομία» και η έννοια της «οικονομικής αξίας» είναι ακριβώς ένα μέτρο αυτής της σημασίας, ανεξάρτητα από το πόσο καλό είναι αυτό το μέτρο ή το ποσοστό σφάλματος αυτού του μέτρου.

Επιπλέον, το θέμα του τρόπου με τον οποίο μετράμε την αξία αυτή και το πώς αξιολογούμε αυτή τη μέτρηση στη δημόσια συζήτηση και στο σχεδιασμό της δημόσιας

πολιτικής, είναι επίσης σημαντικά ζητήματα. Οι επιστήμονες δέχονται ότι συνήθως δεν μπορεί κανείς να διαχειριστεί κάτι που δεν μπορεί να το μετρήσει. Στην πραγματικότητα, η μέτρηση συμβάλλει στον καθορισμό προτεραιοτήτων, στην διαμόρφωση μέτρων πολιτικής, καθώς και στην επιλογή μεταξύ πολλών επιλογών επενδύσεων και δράσεων. Με δεδομένο τον περιορισμένο προϋπολογισμό δαπανών τόσο σε εθνικό, όσο και σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, καθώς και την αδυναμία υποστήριξης όλων των αιτημάτων συντήρησης και ανάδειξης των στοιχείων πολιτιστικής κληρονομιάς, χρειαζόμαστε εργαλεία και μεθοδολογίες για την ιεράρχηση των οικονομικών προτεραιοτήτων, χωρίς βεβαίως να παραβλέπονται οι άλλες προτεραιότητες.

Αυτός ο συλλογικός τόμος, που περιλαμβάνει συνεισφορές από μια σειρά επιστημονικών κλάδων, αποσκοπεί στην ευαισθητοποίηση του κοινού σχετικά με τις οικονομικές διαστάσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς και διερευνά ποικίλα ζητήματα που σχετίζονται με τη σημαντική δυναμική συμβολή που αντιπροσωπεύει η πολιτιστική κληρονομιά για την οικονομία, την κοινωνία και τη βιώσιμη ανάπτυξη. Τα οικονομικά οφέλη, οι κοινωνικές ευκαιρίες και οι προκλήσεις αποτελούν διαστάσεις της δημόσιας συζήτησης για την πολιτιστική κληρονομιά μαζί με άλλα ιστορικά, καλλιτεχνικά και αισθητικά ζητήματα και δεν πρέπει να παραβλέπονται στο δημόσιο διάλογο.

Το κεντρικό ερώτημα που εξετάζεται, όπως το θέτει ο Bell στο τόμο αυτό, είναι το εξής: «Η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να είναι καλή για την ψυχή, αλλά είναι καλή για την οικονομία; Πράγματι, τα ευρώ δεν είναι ο μόνος “καρπός” της πολιτιστικής κληρονομιάς και πρέπει να “καρπωθούμε την πλήρη συγκομιδή της”. Όμως, πώς μπορούμε να ποσοτικοποιήσουμε κάτι που είναι απολύτως ποιοτικό και η ελκυστικότητα του οποίου συνδέεται με την ατομική πρόσληψη παραπέμποντας σε μια ψευδαίσθηση της αληθινότητας;» Ποιες είναι οι έννοιες και οι μεθοδολογίες που πρέπει να χρησιμοποιηθούν για την επιλογή μεταξύ εναλλακτικών δυνατοτήτων και για την επιλογή προτεραιοτήτων στην ανάπτυξη των πολιτιστικών αγαθών; Πως μπορεί να γίνει η σωστή επιλογή στο συνδυασμό στόχων και μέσων πολιτικής και, τέλος, πως μπορεί να επιτευχθεί αποτελεσματική διαχείριση των πόρων; Στον τόμο αυτό, συνεισφέρονται απαντήσεις και προσεγγίσεις στα ερωτήματα αυτά με άρθρα, παρεμβάσεις και μελέτες περιπτώσεων από διάφορα επιστημονικά πεδία και αποσκοπούν στο να ρίξουν φως και σαφήνεια στις διάφορες πτυχές αυτής της συζήτησης. Αυτή η διεπιστημονική προσέγγιση έχει το πλεονέκτημα ότι αποφεύγει την επιστημονική προκατάληψη και εξετάζει την οικονομική σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς από διάφορες οπτικές γωνίες.